

Vicc eredetű szólások, közhelyek

Több olyan szólásunk van, amely (pesti, politikai) vicc csattanójából vált – olykor közhelyszerű – szólássá. Egy részüknek „eredete”, maga a vicc már feledésbe merült, csak a csattanó él, és hangzik el bizonyos beszédhelyzetekben, olykor egy-egy beszélgetés, többnyire vita lezárásaként. Hangzik el, írtam, mert ezeknek a vicceredetű szólásoknak többsége élőszóban vagy élőszószerű szövegkörnyezetben (elektronikus levelezésben, blogokban) él, többnyire oldottabb stílusú társalgásban, „laza” beszélgetésben, napi politikai, gazdaságpolitikai helyzet, munkahelyi gondok, események megvitatása, megbeszélése közben. Más része a napi sajtóban többnyire politikával foglalkozó újságcikkekben. (Bár az egyik 2008-ban nyilvános beszédben is elhangzott egy neves politikusnak egyik tévényilatkozatában.) Használatuk korcsoportra vagy társadalmi rétegre jellemző. Főleg a 20. század második felében keletkeztek. Főképpen „bölcshádí”, „bölcshábi”, Móricka-, Kohn- és Grün-vicek, kisszámban cigány- és János bácsi vicek.

A „**Nem tetszik az orra**” akkor hangzik el, ha a beszélő nem tud igazi érvet mondani valamilyen kérés megtagadására. Akkor is járja bizalmas beszédben, ha valami nagyon nem tetszik a beszélőnek, de vagy nem akarja, vagy nem tudja megmondani a nemtetszés vagy az elutasítás igazi okát. Körülbelül olyan erős érv, mint a „csak!”. Egyike az írásban is előforduló vicceredetű szólásoknak. Arany írja le Grammatika versben című munkájában, amelyben a korabeli erőszakos nyelv-művelőket figurázta ki:

„Önnön bogarába szerelmes mindenik:
Ez az ás és-t leli olyan iszonyatnak,
Hogy talán a szószot nevezi mártatnak;
Amaz ly betűtől sáppadoz és ünget,
Hogy ettől a hideg ki nem léli bennünket;
Más az oly és olyan különbségin épül
S megöli a bűnöst könyörület nélkül;
Harmadik máglyára ítélne valakit,
Ha nem ír és nem mond a ki helyett akit;
Van ki dühös egy-egy régi jámbor szóra,
Mit vétett? Ki tudná! Nem tetszik az orra;
Van ki írt száz könyvet, s kérkedik, hogy soha
Egybe nem tévé ez ártatlan szót: noha!”

Előfordul a szólás Gárdonyinak az Ida regénye című művében is. A Google a *nem tetszik* és az *orra(a)* kapcsolatra mintegy 150 000 adatot idéz, de ezek többsége nem kapcsolható a vicceredetű, átvitt értelmű szóláshoz.

A vicc: A gügyü (a házasságszerző) bemutatja a fiatalembernek a kiszemelt leányzót, és nagyon biztatgatja, hogy vegye feleségül. A leányzó már eléggé benne van abban a korban, hogy bekössék

a fejét. Tetszik is neki a fiatalember, aki azonban semmiképpen nem akar megnősülni, főleg pedig ezt a lányt nem akarja feleségül venni. De mivel mindenki nagyon kapacitálja, nem nagyon tud kitérni a tervezett nász elől. Végül, minden érve elfogyván belemegy a házasságba, de egy feltételhez is köti a végső igent: ha a leány levetkőzik előtte meztelenre, és ő nem talál hibát benne, feleségül veszi. Reméli, hogy a lány nem lesz hajlandó teljesíteni ezt a feltételt. A leány azonban nagyon, mindenáron férjhez akar menni, levetkőzik pucérra. A fiatalember egy darab ideig gyönyörködik a szép alakú meztelen lány látványában, azután megszólal: „Mégsem veszem el. Nem tetszik az orra.”

A másik vicc eredetű szólás, amelyre csak kevés írott adatot találtam, a „**Naná (majd) buzogány**”. Kosztolányi Dezső remek jellemrajzai egyikében, a Modell című (in: Bölcsőtől a koporsóig. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987, 146–9) egyik részében ezeket a szavakat adja „riportalányának”, egy festőmodellnek, az argó szavakat, kifejezéseket használó cigányleánynak a szájába:

„– Hol lakol?

– Tegnapelőtt költözködtem, bizony isten még nem is tudom. Egy sezlonyon lakom. *Viccel. Noná, buzogány. Nevet.* Rabindranath Tagore. Jaj, de cuki ember lehet az a Rabindranath Tagore.

– Hol hallottál felőle?

– Olvastam, hogy az is cigány. Indiából való. *A kályha felé egy mozdulattal.* Szeretem a meleget. Indiában meleg van. Ezt is olvastam. *Megint viccel. Noná buzogány.*” (i. m. 149–9).

A mai olvasó nem érti, miért vicc a modell szájába adott *noná buzogány* felkiáltásszerű kifejezés, amely – a szövegkörnyezetből is érezhetően – olyasféle gondolatot, érzést jelezhet, hogy igaz a beszélő állítása, hogy az, amiről szó van, amit állít, az nem a legjobb dolog, körülmény, mégis természetes, magától értetődő, másképpen nem is lehet. Kosztolányi modellje is ilyen beszédhelyzetben használja, és magam is ilyenben ismertem meg a múlt század harmincas éveinek végén, a negyveneseknek az elején. Így hallottam lazább, oldottabb beszélgetésekben.

A *noná, buzogány* már rövidültebb formája egy vicc csattanójának. Az eredeti változat tömörré fogva: egy férfi a vendéglőben rántottát reggelizett, amikor odament hozzá egy újjgazdag, nemeségét pénzen vett ismerőse, aki állandóan azzal büszkélkedett, hogy lakásának milyen elegáns a berendezése: a szobák falain – ősi nemeségét igazoló – kardok, pallosok, buzogányok vannak. Nos, amikor ez az újjgazdag ismerős látta, mit reggelizik a mi emberünk, odahajolt hozzá, és érdeklődve kérdezte: „Rántotta, rántotta? Mi van benne, hagyma? Hagyma?” Mire a mi emberünk így tromfoltta le az előkelősködőt: „Noná, buzogány.”

A csattanó variánsa: „Rántottát eszik? Hagymával, hagymával?” Mire a válasz: „Naná buzogánnyal!” A Google csak a Kosztolányi írásából származó adatot ismeri.

A „**Rabindranáth Tagore**” is egyfajta viccelődés. Kabarétréfára nyúlik vissza, amelyben azt állítja a „föhös”, hogy nem részeg, amíg az indiai költő nevét könnyedén ki tudja mondani. Abba kell hagyni az ivást, amint nehézséget jelent a név kimondása, mert az már a részegség kezdete. A kabarétréfát, tulajdonképpen monológot a hatvanas években Kazal László adta elő nagy sikerrel.

Az „**Ez van, ezt kell szeretni**” tréfás reagálás, amely némi tiltakozást, tehetetlenséget és beletörődést, beletörődötetést is jelez olyankor, amikor valamilyen nem túl kellemes, de nem is nagyon kellemetlen dolog esik meg valakivel, és a beszélő azt akarja kifejezni, hogy a kellemetlenség vagy valamilyen nemszeretett parancs, felhívás ellen nincs mód a tiltakozásra, végre kell hajtani, el kell végezni a feladatot, el kell viselni az adott körülményeket. Egy nyilvános beszédében, amelyből a tévéhíradó részletet idézett, egyik neves politikusunk is használta 2008 kora őszén.

A szólás egy 1990 előtti „reakciós” találós kérdésre megy vissza: „Mi a különbség a feleség és szocializmus között?” – Semmi.” – „Ez van, ezt kell szeretni”.

Olykor a két csattanó keveredése is hallható: „Eszi, nem eszi, ezt kell szeretni”.

Azok közé a kevés vicceredetű szólások közé tartozik, amelyek írásban is többször megjelentek. Az írott változatok szerint a 70-es években válhatott közkeletűvé: Vas István Miért vijjog

a saskeselyű című életrajzában (1974, 519) olvashatjuk: „A viszolygó összetartozástól, mai megfogalmazás szerint »ez van, ezt kell szeretni« cinikus beletörődéstől, a csakazértis ragaszkodástól az elfogadásig, a szerelemig, sőt azonosulásig hosszú volt az út.” – Sötér István Budapesti oroszlán című epikus művében érezteti a politikai töltést: „Milfájt úr [...] fagyott áruból mér [krumplit] a szatyrába: »Elvtársnő, itt nem lehet válogatni, ez van, ezt kell szeretni!« (1978, 154). Kabdebó Tamás Minden idők című politikai esszéjében (München, 1978, 61) erőteljes a politikai felhang. Ezt olvashatjuk: „Aki haver [...] felkeresett, másról sem beszélt, [...] hogy nincs gyerek. »Nekem van. Hidd el, pár éven belül lesz népességgpolitikánk. A szocializmusra azt mondjuk: ez van, ezt kell szeretni. Egyesek azt, hogy ez van, de nem kell szeretni, mer Anyám én nem ilyen szocializmust akartam.« – A Magyar nemzeti szövegtár adatai szerint használja még Korniss Mihály egy drámájában (Halleluja 1986, 53) és Csalog Zsolt Fel a kezekkel című szociográfiájában (1989, 128).

A Google Népszótári adata így értelmezi: „olyankor mondják, ha valami megváltoztathatatlannal miatt nyavalog valaki”. A szólás hosszabb és rövidebb változatára (*ez van...*) a Google mintegy 28 000 adatot leltároz. Nagyon sok közülük újságcikkekből és elektronikus levelezésből, honlapokról származik.

„**Döglenek a libák**” – „**Annyi ötletem lenne még**” – „**Annyi libám volna még...!**” Mindegyik tréfás – politikai felhangú – jelzése annak a helyzetnek, amikor valamilyen probléma, hiba, hibasorozat megoldásán, kijavításán hiába fáradoznak, de nem tudnak jó megoldást találni, csak többnyire használhatatlan vagy vitatható javaslat hangzik el a hiba, a körülmény megszüntetése érdekében. Emiatt a helyzet szinte eleve reménytelen, minden kísérlet csak kapkodás, találgatás, hiányzik az irányítóból, felelősökből a szakértelem. Csak végig nem gondolt, sikertelen kísérletek zajlanak.

A vicc, ha jól emlékszem, a 90-es évek második felében született. E szerint a téesz vezetője elment a bölcs rabbihoz tanácsért: mit tegyenek, mert döglenek a téesz libafarmjának libái. A bölcs rabbi megkérdezte: „Mivel etetitek a libákat? – Hát kukoricát adunk nekik.” – volt a válasz. „De hogyan?” – kérdezte a rabbi. „Hát elébük szórjuk!” – volt a válasz. Mire a rabbi: „Ne egészben szórjátok elébük. Előbb daráljátok meg.” Az elnök elment, egy hét múlva visszatért: „Rabbi, még mindig döglenek a libák.” A rabbi újabb tanácsot adott, aztán újabb hét múlva megint más tanácsot, és ismét más, újabb tanácsot, mindig módosítva, ki-kiigazítva kissé a korábbi javaslatokat. Végül a téesz elnöke közölte: „Rabbi, megdöglött az összes liba.” Mire a rabbi: „Jaj de kár! Pedig még annyi ötletem lett volna!” – A Google 840-nél több adattal regisztrálja, viccváltozatokkal együtt. Ez utóbbiakban hol Móricka, hol Kohn szerepel, és a rabbi is más és más tanácsokat ad. A cattanó nagyjából ugyanaz. A Google idézetei jegyzőkönyvekből, elektronikus levelekből, viccgyűjteményekből származnak. A *még annyi ötletem lett volna* keresőnél is jelez a Google 7 adatot. – Az erősen megrövidült „libák vannak” forma akkor hangzik el – szűk körben –, amikor valamilyen zavaró körülmény, hiba bukkant elő, de még kísérlet sem történt kijavítására. Erre a változatra is akad példa a Google-on: „De amíg **libák vannak**, ötleteim is vannak, sőt” (2005. 11. 14 www.timurlenk.hu/blog/index.php?lap=2005nov.html – 32k).

Cigányvicc-eredetű az „**Eszi, nem eszi (nem kap mást)**” frazéma. Azt érzékelteti, hogy a szóban forgó kérdésben csak kényszerlehetőség van, nincsen mód a választásra, a vitás kérdés „le van zárva”, vitának nincs helye.

Politikai felhanggal, jelentéstartalommal a 60-as, 70-es években született, amikor már turistaként ki lehetett utazni nyugatra. A hazatérők igyekeztek (minél nagyobb mennyiségben) vámmentesen becsempészni olyan (vámköteles) holmit, amelyet itthon nem tehetett kapni, vagy amelynek behozatala tiltva volt. Bizony a vámon különböző trükkökhöz folyamodtak, hogy elkerüljék az elkobozást vagy a megvámolást. Nos, a vicc szerint a vámos megkérdezte a nyugatról hazatérő cigányt, mi van a csomagjában. Mire a cigány: „Madáreleséget hozok a papagájomnak.” A vámos kinyitatta

a cigánnyal a csomagját, és a madáreleség helyett legalább két-három kiló zöld (pörköletlen) babkávét talált a bőröndben. Méltatlankodva, feddve így szólt: „De cigány! Ezt nem eszi a papagáj!”.

A cigány rávágta a szólássá vált választ: „Eszi, nem eszi, nem kap mást.” A 60-as, 70-es években ugyanis a pörköletlen zöld babkávé volt az „igazi”. Otthon pörkölték meg serpenyőben vagy különféle, e célra készített kávépörkölőkben. Aki nem járt nyugaton, az itthon az úgynevezett IKKA-boltokban tudott babkávét venni, jó pénzért. Az IKKA-boltokban a nyugatról származó szeretetadományok, az IKKA-csomagok tartalmát árulták (babkávét, tejport, különleges cigarettát, ruhaféléket, teveszór plédeket lehetett ezekben a boltokban kapni).

Hosszabb és rövidebb (*eszi, nem eszi*) változatára, konkrét és átvitt értelmű használatára a Google cikkekből, weboldalokról 18.000-nél több „találatot” jelez.

Az „**Én holnap is itt akarok (szeretnék) ebédelni**” véleménynyilvánításnak, vitában való állásfoglalásnak a tréfás elhárítása, különösen olyankor, amikor a vitatkozók mindegyikének igaza (is) van, vagy van igazság mindegyikük állításában. Olyankor is használatos, ha valaki valamilyen (vitajellegű) kérdésben se pró, se kontra nem tud vagy nem akar dönten, állást foglalni. A Google nem regisztrálja a viccet sem.

Az alapvica a 90-es évek vége felé járta. E szerint az idős szegény rokon bácsi „napokat eszik” a fiatalabb rokonoknál. Az egyik házaspár már nagyon unja az öreget, aki fontoskodik is, sok mindenbe beleszól, meg eléggé sokat is eszik. Elhatározzák, hogy valamiképpen megszabadulnak tőle. Azt tervezik, hogy amikor legközelebb az öregúr megjelenik, valami miatt összeküldözik a férj és a feleség. A „csatában” azután az öreget „provokálják”: legyen döntőbíró; és bármelyiküknek is ad igazat az öreg, a másik fél felháborodottan, sértetten kiutasítja. Már folyik is a vita, veszekedés az ebédnél, de az öreg rokon nem szól közbe, csak hallgat, és eszik. Végül is a feleség felcsattan: „Bácsikám! Kinek van igaza?” Mire az öreg: „Én nem szólok semmit, én holnap is itt akarok ebédelni.”

Az „**Ideje van, teje van**” szólás olyan beszédhelyzetben szokott elhangzani, amikor valakiről szólván a beszélők megállapítják, hogy ráérősen, azaz lassan, komótosan dolgozik, avagy olyan munkával bíbelődik, amely vagy nem fontos, vagy ráérősen, kedvtelésből végzett „hobbimunka”. Arra is mondják, aki – sok szabadideje lévén – kedvtelésből, időtöltésből dolgozik valamin, foglalatlanoskodik valamivel, valami „haszontalansággal” vagy olyan munkával, amelyhez nincs meg a szakértelme. Akkor is el-elhangzik a mondat, ha valaki olyan munkával piszmoz, amely számára nem fontos, amellyel csak az időt húzza, vagy a munkával látszatevékenységet folytat.

A nagyon régi vica szerint a cigány meg akar nőszülni, de nincsen kiválasztottja. Elmegy a házasságszerzőhöz (gügyühöz vagy gyalogsátánhoz), hogy szerezzen neki feleséget. De van egy fontos kikötése: a leendő feleségnek szűz lánynak kell lennie. Kis idő múltával jön is a gyalogsátán, hogy „megvan a megfelelő menyasszonyjelölt”. Mikor felkeresik, hogy a cigány is megnézhesse magának, látja ám, hogy a különben csinos nőszemély a kunyhó ajtaja előtt ül, ölében egy csecsemővel, és szoptatja. Felháborodottan fordul a házasságszerzőhöz. „De hát ez a lány nem szűz! Gyereket szoptat!” A gügyü flegmán csak ennyit válaszol: „Ideje van, teje van, miért ne szoptatna!”

A vica változatát – a vica szemléletmódjára való magyarázatokkal – közli A közhely természetrajza című munkájában Hernádi Miklós (Gondolat Kiadó, 1973, 131) és más közhelyekkel együtt a Közhelyszótárban csak a szólást (Gondolat Kiadó, 1985, 251). A Google 28 adattal idézi magát a viccet is és átvitt értelmű használatát is.

Az „**Itt állok megfűrödvé (beszappanozva)**” annak térfás jelzése, hogy valaki nagyon számított valamely esemény bekövetkeztére. Minden kedvező körülmény megvolt, de a várt esemény megcsökött, és a készülődés felesleges, hiába való volt. A Google 269 találatot regisztrál, köztük többször is Kárpáti György hasonló című viccgyűjteményét és Zolnay-Gedényi A régi Budapest című könyvéből több budapesti szólást is. Ez utóbbi az *itt állok megfűrödvé* szólásnak két jelentését is adja: 'becsaptak' és 'Hiába tettem valamit, nincs semmi hasznom semmiből, pórul jártam'.

A már az 50-es években élő vicc szerint az egyszeri fiatalember az esküvőjére készülődött. Már megfürödve öltözködni kezdett a szertaráshoz, amikor is bejelentették neki, hogy a parti várat-

lanul visszament; nem lesz esküvő. Ennek hallatára (a felesleges fürdés miatt) méltatlankodva így kiáltott fel: „Itt állok megfürödve, és nem lesz esküvő”. Egy más változat szerint a vőlegény éppen a zuhany alatt állt, amikor megtudta, hogy az esküvőből nem lesz semmi, és ráadásul elállt a víz folyása is, nem tudta lemosni a szappant. Ekkor mondta: „Itt állok beszappanozva, és még esküvő sem lesz.”

Talán nem tévedek, ha azt gondolom, erre a viccre vezethető vissza a KÉSz.-ben az argó minősítésű *befürdik* igének ’becsapódik, pórul jár’ jelentése. Az ÉrtSz. még nem vette fel anyagába a *befürdik* igét. – Zolnay–Gedényi a *befürdik* ige ’pórul jár’ jelentés eredetét: „ez a város fürdőváros” szólásra viszi vissza, mondván, hogy a szólás „olyan ember mondása, aki pénzét elvesztette, kártyán kifosztották, tudniillik ’befürdött, pórul járt’”.

A „**Lásd, kikkel vagyok körülvéve**” szólásformát Bencédy József (Sajtónyelv. MŰOSZ–Bálint György Újságíró-iskola, Budapest, 1995, 91) humoros indíttatású közhelynek tartja. Bizalmas beszédhelyzetben olyan szövegkörnyezetben szokott elhangzani, olyan helyzetre utal, amelyben a megnyilatkozó nem éppen kedvezően vélekedik szűkebb környezetéről vagy a szóban forgó személy(ek)ről. Ez is viccre, anekdotára vezethető vissza. A Google 800-nál több találatának csak kisebb része tartozik az átvitt jelentésű szóláshoz. A szólás eredete: Az üzletszerző (más változat szerint Kohn) külföldi útra készül. Elutazása előtt felkeresi a rabbit, hogy megőrzésre átadja neki megtakarított pénzét, értékeesebb vagyontárgyait. A rabbi át is veszi őket. Tanúnak behívja titkárát, és kettőjük szeme láttára helyezi el a páncélszekrénybe a rábízott vagyontárgyakat. Az üzletszerző megnyugodva távozik. Hazatérte után felkeresi a rabbit, hogy visszakérje tőle a rábízott értékeket. Az tagadja, hogy az üzletszerző megőrzésre bármit is átadott volna neki. Az üzletszerző (Kohn) felháborodva hívatja az átadás-átvétel tanúját, a titkár. Ám az is azt állítja, hogy semmilyen értéket nem vettek át az üzletszerzőtől. Amikor a titkár eltávozik, a rabbi odamegy a páncélszekrényhez, kiveszi belőle a rábízott értékeket, visszaadja őket a tulajdonosnak. Az teljesen értetlenül, elképedve áll: mi van itt? Előbb a rabbi is, a titkár is letagadta, hogy bármikor, bármiféle értékeket átvett volna, és az most szó nélkül visszaadja a pénzt! A kereskedő hüledezve kérdi a rabbit, miért csinálta meg előtte ezt a színjátékot. A rabbi csak ennyit válaszol: „Azért, hogy lásd, kikkel vagyok körülvéve.”

A szólás változatát – *Hogy kicsoda emberek (népek) vannak!* – idézi már Közhelyszótárában Hernádi Miklós (Gondolat Kiadó, 1985, 250). Természetesen a szólás alapjául szolgáló viccnek több variánsa is van.

Az a „**Maga csak azt hiszi, hogy...**” szólás tréfás, de eléggé durva letorkollása valamilyen állításnak, valamilyen vélekedésnek. A szólás a „tapintatos örmester”-viccek szolidabb változatának csattanójából önállósult. Az eléggé morbid vicc: Grün az utcán megy a barátaival. Elüti a villamos, és Grün azonnal meghal. A barátok azon tanakodnak, miképpen kellene tudatni a rossz hírt Grün feleségével. Kohn vállalja, hogy tapintatosan közli a hírt. Fel is megy Grün lakására, becsenget, és az ajtót nyitó Grünnek ezt mondja: „Özvegy Grünnet keresem.” Mire az asszony: „Én Grünné vagyok, de nem özvegy.” Kohn felcsattan: „Maga csak azt hiszi, hogy nem özvegy! A férjét fél órája gázolta halálra egy villamos!”

A „**Mecsoda különbség**” valóban össze nem hasonlítható, illetőleg kellemes és kellemetlen események, körülmények összevetésekor használt túlzó kifejezés annak tréfás jelzésére, hogy az összevetett tények közül az egyik jóval, szinte összehasonlíthatatlanul kellemesebb, mint a másik. A vicc szerint Kohn (vagy éppen a rabbi) a Talmud olvasása közben talált egy mondást, amely szerint: „Aki a Talmud olvasása közben dohányzik, épp oly bünt követ el, mint aki felebarátja feleségével paráználkodik.” Kohn (a rabbi) odaírta a lap szélére: „Próbáltam mindkettőt! Mecsoda különbség!”

A *miccsoda különbség* szókapcsolatra a Google 13 000-nél több „találatot” jelez. Természetesen ezek többsége nem a viccre utal. Arra utal viszont a Google listáján 97 adattal szereplő *miccsoda különbség* változat.

A „**Mondja maga is, János bácsi**” szólást olyan állításra, kijelentésre használják, amelyet nagyon nem tartanak valószínűnek. Azt jelzi, hogy valaki olyan tettekkel, eredményekkel dicsekszik, amelyek vélhetőleg nem valódiak, vagy talán éppen az ellenkezője az igaz annak, amit a beszélő állít, vagy amivel esetleg valamilyen sikertelenséget leplez, sőt a sikertelenséget éppen eredménynek, sikernek akarja feltüntetni; fellengzően szól. A viccnek politikai felhangja is volt vagy van. A Google csak a viccre és változataira idéz néhány példát.

A nem túl régi keletű vicc szerint János bácsi elmegy az orvoshoz: „Doktor úr! Adjon valami szert! Havonként már csak egyszer vagyok férfi!” Az orvos így válaszol: „De János bácsi! Mit akar! Hiszen már 70 éves is elmúlt!” Mire János bácsi: „De, Doktor úr! A sógorom már 75 is elmúlt, mégis hetenként férfi. Van, amikor kétszer is!” Az orvos megkérdezi: „Aztán honnan tudja ezt, János bácsi?!” „Hát a sógor mondta!” – válaszol az öreg. Erre az orvos ezt a tanácsot adja neki: „Mondja maga is, János bácsi! (Hátha elhiszik.)”

A „**Példaképünk a nagy szovjet elefánt**” teljes egészében és olykor csak (az *elefánt* és a *szovjet* szó említésével) utalásszerűen olyankor szokott elhangzani, amikor valamilyen láthatóan felesleges, hibás stb. feladatot, munkát, ha török, ha szakad, meg kell csinálni, mert valamilyen tekintélyes szerv elkészített hasonlót, elvégzett valamilyen kísérletet, bevezetett valamilyen gyakorlatot. (Még akkor is el kell végezni a munkát, át kell venni a gyakorlatot, ha eredményei vitathatóak, sőt bebizonyosodott, hogy hiba volt a munka elkészítése, a gyakorlat megvalósítása.) Akkor is használatos a szólásmondás, ha valamilyen – nagyon is vitatható – elméletet, magyarázatot el kell fogadni, mert valamilyen tekintélyes személytől származik. A Google mindössze 7 adattal utal a szólás használatára. Adatait napilapok cikkeiből, irodalmi folyóiratokból veszi.

A vicc a 70-es évek végén, a 80-as évek elején vagy még korábban születhetett, amikor minden módszert át kellett vennünk a Szovjetuniótól, mindent meg kellett csinálnunk, meg akarunk csinálni, amit a szovjetek is megcsináltak, még ha tudtuk is, hogy a mi körülményeink között nem célszerű a „példa követése”. Ilyesféléen hangzott a vicc, amely több ország-nemzet felé is csípett egy kicsit: Az UNESCO pályázatot írt ki a nemzetek számára, hogy készítsenek dolgozatokat az elefántról. Be is érkeztek rendre a pályamunkák. A németeké ezzel a címmel: „Az elefánt genusai. Bevezetés, első kötet első rész.” Az angoloké: „Az elefánt hasznosítása a gyarmatokon”. A franciáké: „Az elefánt szerelmi élete”. A szovjeteké: „Az elefánt az öt éves terv (vagy a többtermeles) szolgálatában (vagy a szocializmus építésében)”. A magyaroké: „Példaképünk a Nagy Szovjet Elefánt”.

A vicc nemcsak itthon élt. Egy nemzetközi konferencián a 80-as évek elején Halléban sorra kiegészítették német, csehszlovák, svéd kutatók. (A cseh kutatók változata szinte szó szerint egyezett a magyarokéval. Csak a népnév különbözött.) Néhány évvel később – 1985 táján – Szófiában egy nemzetközi konferencián megkértek, hogy előadásomból hagyjak el néhány részletet. Amikor azonban a szovjet elvtársak is elmondták szinte ugyanazokat a gondolatokat, amelyeket magam is elmondandó voltam, a rendezők visszavonták kérésüket, mondván „A vendégnek mindent szabad mondani”. Ekkor tolmácsomnak elmeséltem az imént bemutatott viccet. Ő elsápadt és annyit mondott: „Ez öt plusz hármas politikai vicc.”

A „**Sírjon az ő mamája**” valamely kellemetlen feladat elvégzésének – kissé cinikus – másra való áthárítását vagy ennek szándékát jelzi. Az alapul szolgáló vicc szerint a mama óvja lányát, hogy bármily hevesen is hívja udvarlója, Pista, Jucika fel ne menjen Pista lakására, mert akkor Pista „ráfekszik”, és akkor Jucika mamája sírni fog. A randevú után a mama megkérdezi Jucikát: „Mi történt”? Jucika így válaszol: „Felmentem Pistához, de én feküdtem rá. Sírjon az ő mamája!” – A Google 19 adatot ismertet, egy kivételével a viccet mesélik el. Csak Marosán használja honlapján átvitt értelemben a szólást.

A **„Fél szemem azért megreszkírozom”** kifejezés arra utal, hogy a beszélő világosan látja, hogy valamely cselekvés, terv eleve vagy nagy valószínűséggel kudarcra vagy veszéllyel járhat, mégis megpróbálja – legalább részben – megvalósítani, végrehajtani. – A Google sem az alapviccet, sem a szólássá vált csattanóját nem ismeri. Az alapvicc: A rozoga falusi iskolában a rabbi a kisdíákokat oktatja. A cselédlány az iskola padlásán teregeti a ruhákat és egyszerre beszakad alatta a korhadt mennyezet, és a cseléd derékiig beesik a tanterembe. A rabbi a látványra feltalálja magát és elkiáltja: „Jahve csodát tesz, mindenki fogja be a szemét, mert aki felnéz, megvakul.” Minden gyerekek a szeme elé kapja a kezét. Móricka csak az egyik szemét takarja el, a másikkal felsandít, és azt mondja: „A fél szemem azért megreszkírozom.” A Google a viccet sem idézi.

„Olyan, mint a nyuszika sapkája” vagy csak ennyi: **„nyuszika sapkája”** olyankor használatos, amikor (várható, hogy) valamely elméletről, tervről, cselekedetről vagy eredményről nem valóságos hibái, hanem valamilyen (ki nem mondott politikai vagy csoportérdeki, esetleg személyes) ok miatt, mondvacsinált ürüggyel jobbról is, balról is, minden irányból leszedik a keresztvizet. A szólás használatára és a viccre a Google 50 adatot idéz.

A vicc egyik változata szerint a farkas és a róka, vagy a farkas és a medve elhatározza, hogy minden körülmények között megverik a nyuszikát. De mi legyen az ürügy? – tanakodnak. „Hát a nyuszika sapkája.” Jön is a nyuszika, és a farkas rászól: „Nyuszika, sapka van a fejedben! Ezért megverünk.” És megverik. Másnap ismét jön a nyuszika, meglátja a farkast és a rókát, lekapja és eldugja a sapkáját. A róka megszólal: „Nyuszika nincs sapka a fejedben! Ezért megverünk.” És megverik. Másnap ismét jön a nyuszika, megkérdezik tőle: „Nyuszika van cigarettád?” Mire a nyuszika: „Milyet parancsoltok? Munkást vagy Szimfóniát?” Erre a farkas: „Nyuszika, megint nincs sapkád!” És ismét megverik.

A **„Nem osztogatnak, foszogatnak”** szólást akkor szokták használni, ha valamilyen (politikai eredményről, kijelentésről, gazdasági fejlődésről szólva) az állításnak éppen az ellenkezője az igaz. A szójátéokra épülő vicc a reakciós politikai viccek körébe tartozott. A „Jereváni Rádió azt válaszolta” sorozatnak volt az egyik eleme. Újságcikk címében is találkoztam a rá való utalással. Eszerint a jereváni rádiótól megkérdezték: igaz-e, hogy Moszkvában Ladákat osztogatnak? Válaszunk: Igaz, de nem Moszkvában, és nem Ladákat, hanem Moszkvicsokat, és nem osztogatnak, hanem foszogatnak.”

A jereváni rádiós viccek – a 70-es, 80-as években – többnyire meghökkentő kérdés-felelet viccek voltak. Inkább „dohányosoknak” szóltak, tehát eléggé szókimondóak voltak. Az egyik enyhébb így hangzott: „Egy nőhallgatónk megkérdezte: »Mit tegyek, egy társaságban k-nak neveztek.« Válaszunk: ne menjen olyan társaságba, ahol jól ismerik.” A szólásra a Google – olykor a teljes vicc idézésével és a „Jereváni Rádióra” való hivatkozással – újságcikkekből (főleg címeikként, alcímekként), weblapokról körülbelül 50.900 adatot regisztrál.

„Annak ezer és egy oka van” szólást akkor szokták használni, ha valami elmaradásának, sikertelenségnek nagyon triviális, magától értetődő magyarázata van, de ez senkinek nem jut eszébe. A püspök canonica visitatióra érkezik az egyik kis faluba. Megkérdezi a plébánost, miért nem haragoztak, miért maradt el az érkezésekor szokásos harangszó. A plébános így válaszol: „Szent atyám, annak ezer és egy oka van!” A püspök: „Csak egyet mondjon, plébános atya!” A plébános: „A falu templomának nincs harangja.” Mire a püspök: „Atyám, a többi ezer okot el is hagyhatja.” – A Google mindössze 6 adatot idéz, közülük kettő maga a vicc, két változatban.

A **Rosszul kérdezel!** frazémát tanácsadás szándékával akkor szokták mondani, ha bízunk benne, hogy ha elutasított kérését, tervét valaki másképpen fogalmazza meg, sikert érhet el. Kohn erős dohányos. Szinte láncdohányos. Megkérdezi a rabbit: „Mondd rabbi, lehet, szabad a Talmud olvasása közben dohányozni?” „Jaj, Kohn? Tudhatnád, hogy a Talmud olvasása közben egyáltalán nem szabad dohányozni.” Kohn az elutasító választ panaszkodva mondja el Grünnek. Az így válaszol: „Várj csak! Rosszul kérdeztél.” Odafordul a rabbihoz, és megkérdi: „Mondd csak, rabbi! Do-

hányzás közben szabad-e a Talmudot olvasni?” A rabbi így válaszol: „A Talmudot mindig szabad olvasni.”

Kétes értékű dicsőretnek számít a „**Nagy vagy (oh) Csendes óceán**” és az „**Anyá csak egy van**”. Mindkettő Móricka-viccre megy vissza. Az első: A tanító bácsi Petőfinek A Tisza című versét elemzi, és az óra vége felé azt kéri a gyerekektől, mondjanak a természetről olyasféle elismerő kifejezéseket, mint a Petőfinél olvasható „Óh természet, óh dicsó természet... Mily nagy vagy te!...” Móricka nyújtózva jelentkezik, és a földrajzórán megtanult nevet mondja: „Nagy vagy ó Csendes óceán!”.

Az utóbbi szerint: a tanító bácsi fogalmazásórán olyan történeteket kér a gyerekektől, amelyek a szülői, pontosabban az anyai szeretetet méltatják, és amelyet ezzel a mondattal lehet lezárni: „(Mert) anyá csak egy van.” A gyerekek szebbnél szebb történeteket mesélnek az anyai önfeláldozásról, gondosságról stb. Móricka nagyon jelentkezik. Végre a tanító bácsi felszólítja. Móricka ezeket mondja: „A múltkor vendégeket vártunk. Édesanyám szól, hogy hozzak be két üveg bort. Én bementem a spájzba, és visszakiáltottam, hogy „De **anyá csak egy van**, nincs két üveg bor.” A Google a szó-lás átvitt értelmű használatára nem idéz példát, csak a vicc néhány változatára.

Vannak szólások, amelyek egy-egy sikeresebb kabarétréfára vezethetők vissza. Ilyen a már említett *Rabindranat Tagore*, ilyen a Salamon Béla sajátos hanglejtésére emlékeztető módon mondott „*Ha én egyszer kinyitom a számat!*”, ilyen a Nóti Károly kabarétréfájából származó „*Lepsény-nél még megvolt*”, azután a televíziós kabarétréfából származó „*Hogy csúszott le*” (ez azt jelzi, hogy valamire nincs ésszerű magyarázat), és ilyen a „*Valami van, de nem az igazi*”. Ez utóbbi Obrascov egy szilveszteri kabarétréfájának a csattanója volt. „*Az oroszok már (még, ismét) a spájzban vannak*”) A tizedes és a többiek című film egyik jelenetére, „beszólására” vezethető vissza. A Google körülbelül 35 300 előfordulást regisztrál, többnyire újságcikkekből, gazdaságpolitikával, sporttal foglalkozó írásokból, weblapokról. A szólás gyakran a cikk címében található, olykor szó-játékszerűen: „Oroszok a spájzban, gépek a levegőben. Abramovics nem adja a Malévet” (Déli Lap), „Oroszok már a spájzban, jönnek az északiak” (Ferencvárosi hírportál, 2007. márc. 30), és megváltoztatva a szólást egy újságcikk nagyméretű betűs címében: „Washington már a spájzban” (Magyar Nemzet, 2008. május 27.).

Wacha Imre